

**Kur’ân’ın Anlaşılmasında Hitâbî Dilin Bir Özelliği Olarak Takdîm-Te’hîr
Üslûbu: Mü’min Sûresi 46. Ayet Örneği**

Taqdîm-Te’hîr Style as a Feature of Rhetorical Language in the Understanding
of the Qur’ân: The Example of Verse 46 of Surah Al-Mu’min

Dr. Sevim Gelgeç

Kocaeli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı,
sevim.gelgec@kocaeli.edu.tr

Kocaeli University
Faculty of Theology
Department of Qur’anic Exegesis
<https://orcid.org/0000-0003-3761-7816>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	02 Nisan April 2024
Kabul Tarihi Accepted	15 Mayıs May 2024
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Sayı Issue	41
Sayfa Pages	35-60

Atf | Cite as

Sevim Gelgeç, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Hitâbî Dilin Bir Özelliği Olarak Takdîm-Te’hîr
Üslûbu: Mü’min Sûresi 46. Ayet Örneği”. Usul İslam Araştırmaları Dergisi 41 (Haziran 2024),
35-60.
<https://doi.org/10.56361/usul.1463351>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taran-
mıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate.
No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının
teelif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC
BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s)
the copyright to their work licensed
under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sevim Gelgeç).

Öz

Kur'ân-ı Kerim'in tarihsel bağlamının yanı sıra metin yapısına ait özelliklerinin bilinmesi, onun anlaşılması ve yorumlanması açısından son derece önemlidir. Çünkü bu metinsel özellikler ilk muhatapların diliyle çok yakından alakalıdır. Bilindiği üzere ilâhî kelâmın ilk muhatapları, yazılı kültür alışkanlığına sahip olmayan, sözlü gelenek ve düşünce tarzını benimsemiş kimselerden müteşekkildi. Bu çerçevede toplumun gündelik dil özelliklerinin, Hz. Peygamber'e (a.s.) sözlü şekilde nâzil olan Kur'ân'a yansıdığını söylemek mümkündür. Bu makalede öncelikle, sözlü dilin bir özelliği olarak takdim-te'hîr üslûbu üzerinde durulmuş, bunun bir örneği olarak Mü'min Sûresi 46. ayet incelenmiştir. Zira makale, söylenen söze dikkat çekmek için kullanılan takdim-te'hîr üslûbunun, ayetlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlayabileceği iddiasındadır. Ayrıca, şifâhî söz kitabî metne dönüştüğünde, ilk anda fark edilemeyen takdim-te'hîr gibi sözlü dile ait bir özelliğin, ancak o sözün bağlamının tespiti ile izâle edileceği belirtilmelidir. Bu doğrultuda çalışmada, örneklem olarak Mü'min Sûresi 46. ayet değerlendirilmiştir. Söz konusu ayet, ilk olarak kendi tarihsel zemininde ele alınmış, müşriklerin Hz. Peygamber'i (a.s.) öldürme planları yaptıkları bir atmosferde, Rasûlü ve müminleri cesaretlendirmek aynı zamanda teskin etmek üzere nâzil olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu makale, Kur'ân'ın hitabî dilinin kitâbî metne dönüşmesiyle birlikte ayetlerin kaybolan bağlamının tespit edilmesi gerektiği ve takdim-te'hîr gibi toplumun gündelik dilinde var olan özelliklerin anlama katkı sunabileceği varsayımıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mü'min Sûresi 46. Ayet, Sözlü Dil, Üslup, Takdim-Te'hîr.

Taqdîm-Te'hîr Style as a Feature of Rhetorical Language in the Understanding of the Qur'ân: The Example of Verse 46 of Surah Al-Mu'min

Abstract

Knowing the historical context of the Holy Qur'an as well as its textual features is extremely important for its understanding and interpretation. As is known, the first interlocutors of the divine word consisted of people who did not have the habit of written culture and adopted the oral tradition and way of thinking. In this framework, it is possible to say that the characteristics of the daily language of the society were reflected in the Qur'an, which was revealed to the Prophet (pbuh) as an oral address. In addition, it should be stated that when the spoken word turns into a scriptural text, a feature of the spoken language, such as *taqdîm-te'hîr*, which cannot be recognised at first, can only be eliminated by determining the context of that Word. Therefore, in this article, it is emphasised that the lost context of the verses should be identified with the transformation of the Qur'an's rhetorical language into a scriptural text and that the features such as *taqdîm* and *te'hîr* that exist in the everyday language of the society can contribute to the understanding.

Keywords: Tafsir, Sûrah al-Mu'min Verse 46, Oral language, Style, Takdîm-Te'hîr.

أسلوب التقديم والتأخير كخاصية في لغة الخطاب ودورها في فهم القرآن الآية 46 من سورة المؤمن أمودجاً

الملخص

إن معرفة السياق التاريخي للقرآن ومعرفة خصائص بُنيته النصية مهمة للغاية في فهمه وتفسيره كون هذه الخصائص النصية قريبة العلاقة من لغة المجتمع الذي نزل بلغته. وكما هو معلوم فإن الكلام الإلهي الموجه للمخاطبين الأوائل ليسوا أصحاب ثقافة اعتادت الكتابة، وإنما ثقافة تشكلت من مبدأ اعتناق التقليد القولي والفكري. وفي هذا الإطار يمكن القول بأن الخطاب القرآني القولي النازل على النبي يعكس الخصائص اللغوية للغة المجتمع اليومية، ولهذا تبدأ المقالة بدراسة أسلوب التقديم والتأخير بصفته خصيصاً من خصائص اللغة القولية، موضحةً بالآية 46 من سورة المؤمن كمثال لها، وذلك لتكريزها على إبراز ادعاء أن هذا الأسلوب يساهم في الفهم الصحيح للآيات من حيث قوة استعماله في التأكيد ولفت الانتباه. ويضاف إلى ذلك أن هذا الأسلوب قد لا يظهر بمجرد تحويل الكلام الشفوي إلى متن مكتوب وإنما يمكن تحديده من خلال سياق الكلام، لإبراز ذلك تم تناول الآية تاريخياً فبين أنما نزلت تتحدث عن تخطيط المشركين لقتل النبي، وتشجيع الرسول والمؤمنين وتطمينهم، وبناءً على ذلك فإن ضرورة هذه المقالة من ضرورة البحث عن السياق المفقود ليس مع تحول لغة القرآن من المشافهة إلى الكتابة فقط وإنما من خلال خصائص لغة المجتمع اليومية كالتقديم والتأخير وما لها من أهمية في فهم النص.

الكلمات المفتاحية: التفسير، القرآن، الآية 46 سورة المؤمن، اللغة القولية، الأسلوب، التقديم والتأخير

Giriş

Tefsir, nüzûl zemininden uzaklaşılması neticesinde oluşan perdenin aralanarak Kur'ân'ın anlamının günümüze yeniden yorumlanmasını ifade eder. Nitekim Kur'ân'ın otantik/özgün anlamı aynı zamanda onun tüm zamanlara yönelik evrensel değerlerinin belirlenebilmesine imkân vermektedir. Bu yüzden öncelikli hedef, Kur'ân'ın nüzûl vasatında 'neyi, nerede, ne üzerinden ve nasıl söylediği' bilgisinden hareketle tüm zamanlar, mekânlar ve muhataplar için 'neyi söylemeyi amaçladığını' açığa çıkarmak olmalıdır. Bu nedenle Kur'ân'ın anlamı kesinlikle muhatabın varlığından, içinde bulunduğu zaman ve mekândan bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Kur'ân'ın 'neyi, ne üzerinden' söylediği metin içi ve metin dışı bağlamıyla yakından ilgiliyken; 'nerede, ne zaman' söylediği, ayetlerin Mekki veya Medeni oluşu ve süreciyle alakalı bir durumdur. 'Nasıl' söylediği ise Kur'ân'ın dil ve üslûbuyla ilişkilidir. Kur'ân'ın bu kendine has dil ve üslûbu fark edilmelidir. Bir başka ifadeyle, ayetler öncelikle siyâk-sibâk bütünlüğü ve metin dışı bağlamı çerçevesinde okunmalı, vahyin hitap olarak indirildiği göz ardı edilmemelidir. Çünkü ilâhî kelâm nüzûl ortamındaki muhatapların her türlü alışkanlıklarını, dil üslûplarını ve mütearifesini dikkate alarak nazil olmuştur. Dolayısıyla sözlü hitapken kitap haline gelen Kur'ân'ın özgün anlamı, kitap formu üzerinden değil ancak hitap formu üzerinden, kendi tabîi bağlamında okunduğunda ortaya çıkabilir. Ancak hemen ifade edilmelidir ki nüzûl zeminini dikkate alan Kur'ân-ı Kerim asla o zemine ve zamana mahkûm olmamıştır.¹

Vahyin ilk muhataplarının sözlü geleneğe sahip oldukları bilinmektedir. Bu geleneğe sahip kültürlerde bilgilerin korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında hafıza, önemli bir araçtır. Bundan dolayı sözlü kültürlerde hafızanın işlevsel bir özelliği bulunmaktadır.² Vahiy de Rasûl-i Ekrem'e sözlü hitap şeklinde nâzil olmuş, daha sonra yazıya geçirilmiştir. Bundan dolayı ilahî kelamda sözlü dilin özelliklerinden olan jest, mimik, tonlama, sözün bir kısmını öne alma (takdîm) veya sonraya geçirme (te'hîr) gibi hususlar ilk anda

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmilî et-Taberî. *Câmi' u'l-beyân fi te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 4/287; İbrâhîm b. Mûsâ el-Laḥmî el-Ğirnâfî eş-Şâtûbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân, Huber: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997), 2/103; Münir Mahmûd el-Müseyrî, *Delâlatü't-takdîm ve't-te'hîr fi'l-Kur'ani'l-kerim* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1426), 26, 111.

² Tahsin Görgün, *Anlam ve Yorum* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003), 156.

görülemeyebilir. Çünkü sözlü dilde anlamı oluşturan unsurlar sadece aktarılan sözden ibaret değildir. Aksine büyük oranda sözün dışında bulunmaktadır. Sözün dış bağlamına nüfûz edilmediği takdirde anlam kayıpları yaşanması kaçınılmazdır. Yazılı dilde ise anlamı oluşturan unsurlar olabildiğince sözün içerisine dâhil edilmeye çalışılır. Sözgelimi vakf ve ibtidâ çalışmaları, sözlü dilde anlamı oluşturan unsurların bir tür yazılı metne dâhil edilmesi niteliğindedir. Diğer taraftan hitâbî dilin kitâbî metne dönüşmesinden sonra ilahî kelimeler, indirilişinden itibaren yazılı bir metin gibi algılanmaya başlamış ve sözlü dilin özellikleri göz ardı edilebilmiştir. Bu yaklaşım biçiminin de Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına engel olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışma, bazı ayetlerin anlaşılmasında ehemmiyeti haiz olan Kur'ân üslûbunun sadece bir yönü ve hitâbî dilin bir gereği olarak takdîm-te'hîr sanatı üzerinden konuyu ele almaktadır. Ancak bu çalışmada Mü'min Sûresi 46. ayetin öncelikle kendi iç (metin bütünlüğü) ve dış bağlamında (kime, neyi, ne üzerinden söylediği) anlaşılması hedeflenmektedir. Daha sonra söz konusu ayetle ilgili, ilahî üslûp (takdîm-te'hîrin içinde yer aldığı bir ifade ile nasıl dile getirildiği) çerçevesinde bir okuma biçimi teklif edilecektir. Bu çalışmanın hedeflerinden biri de -Mü'min Sûresi 46. ayet bazı müfessirler tarafından kabir azabıyla açıklansa da- kabir azabıyla ilgili tartışmaların ayetle ilgili olmadığını ortaya konulmasıdır.

Konuşulan dilin kullanım kurallarını ihtiva etmesi sebebiyle Kur'ân'ın ifade üslûpları arasında yer alan takdîm-te'hîr sanatı, kişiye söz üzerinde tasarrufta bulunma ve muhatabına zihnindeki tasavvuru yansıtma imkânı vermektedir. Bu çerçevede de Kur'ân dilinin sunduğu imkânlardan yararlanmak gerekmektedir. Nitekim Kur'ân'da kullanılan dil ve üslûp, insanları hem ahiret saadetine hem de vahyin sunduğu temel dünya görüşüne ulaştırmayı gaye edinmektedir.

Literatür incelendiğinde konuyla ilgili doğrudan bir çalışma tespit edilememiştir.³ Yöntem itibarıyla çalışmada, öncelikle takdîm-te'hîr üslûbunun

³ İlgili bazı çalışmalar için bk. Cüneyt Maral, "Taberî Tefsirinde Belağî Üsluplar (İstifham, Nidâ, Takdîm, Tehir, İtnâb ve İ'câz)", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019); Ahmed İsmail Hassan Ali, "Mine'l-Hasâisi'l-Belağîyye li't-takdîm ve't-te'hîr fi'l-Kur'âni'l-kerîm", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 39 (2014), 127-148; Ahmet Keleş, "Ayetlerdeki Takdim ve Tehirlerin Kur'an Tercümelelerinde Neden Olduğu Problemler -Süre-i Bakara Örneği-", *Kur'an Mealleri Sempozyumu - Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir)* ed. Ömer Dumlu v.dğr. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 232-250; Ahmet Tekin, "Kur'an'da Takdîm-Tehir'in Gereklere", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1/1 (2017): 31-44; Emrah Dindi,

Kur'ân'ın hitâbiliğindeki yeri ortaya konulmakta, daha sonra Mü'min Sûresi'nin nüzûl bağlamı üzerinde durulmaktadır. Ardından Mü'min Sûresi 46. ayetle ilgili müfessirlerin yorumlarına yer verilmektedir. Bu yorumların pek çoğundan elde edilen ön sonuç, -bir üst ayetle birlikte- ilgili ayette Firavun ve ordusuyla ilgili üç farklı azaptan bahsedilmesinin, ayetin kabir azabına delil sadedinde kullanılmasında etkili olduğudur. Buna göre ilk azap Firavun ve ahalesinin suda boğulmaları, ikinci azap sabah ve akşam ateşe arz edilmeleri, üçüncüsü kıyamet sonrası düşer olacakları şiddetli azaptır. Genel yaklaşım, özellikle ikinci azabın kabir azabı olduğu yönündedir. Makalemizde ise takdîm-te'hîr üslubu dikkate alınarak farklı bir okuma geliştirmek hedeflenmiştir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu ayeti istinbat edilen sonraki çıkarımlardan ziyade, evvel emirde kendi bağlamında ve hitap oluş keyfiyetini dikkate alan bir usul çerçevesinde okumaktır. Bu sebeple de çalışmada konu, analitik/tahlilî bir metotla ele alınmaktadır.

1. Hitap ve Kitap Olarak Kur'ân

Arapça konuşan bir topluma kendi dilleriyle nâzil olan Kur'ân, bu dilin kurallarını kullanmanın yanı sıra, muhatap kitlenin bütün hitâbî dil özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadır. Çünkü mesajın muhataplar tarafından anlaşılması, onun hem Arapça olmasına hem de muhatapların kültüründen izler taşınmasına bağlıdır.⁴ Ancak din dili, gündelik dilden daha fazlasını ihtiva eder. Din dili için nev-i şahsına münhasır bir dil denilebilir. Başka bir deyişle din dili, Arap dilinin imkân ve sınırları içerisinde bizzat Kur'ân'ın kendine has dil ve üslûp özelliklerini kullanarak muhataba seslenmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın ifade biçimlerinin Araplar tarafından anlaşıldığı söylenebilir. Bu hitap sırasında müşrik Araplar tarafından Kur'ân'ın diline karşı herhangi bir muhalefetin bulunmayışı da bu hususu desteklemektedir.⁵ Dahası Hz. Muhammed'in (a.s.) ilettiği vahyi ilk

“Kur'an'ın Takdim ve Tehirli Söz Yapılarının Edebî Değeri ve 7. Yüzyıl Arapların Dili Kullanım Zevk ve Âdetleriyle İlişkisi”, Tefsir Araştırmaları Dergisi, 7/1 (2023).

4 Ebü'l-Fazl Celâlüddin 'Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es- Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulümi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fađl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 4/195; Görgün, *Anlam ve Yorum*, 156.

5 Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu, 2008), 31-32.

muhataplar, sadece kelimelerle değil; onun sesi, beden dili, vurgusu ve tonlaması ile desteklenmiş şekilde almışlardır.⁶

Daha sonraları ise söz, yazıyla sabitlik kazanmaya başlamıştır. İlk dönemlerde canlı bir söz yani mesmu' (işitmeye dayalı) olan Kur'ân'ın mektûb hâle gelerek (yazıya geçirilerek) bir metin hâlini almasıyla da yeni iletişim biçimleri neşet etmiştir. Böylece iletişim yüz yüze olmaktan çıkarak aradaki diyalojik ilişkinin yerini durağan ve yazıya dayalı bir ilişki biçimi almıştır. Sözlü dil ile yazılı dilin farklılığına bağlı olarak, sözlü dilde bulunan vurgulu, ses uyumlu, anlatımsal, coşkulu, heyecanlı vb. jestler yazılı dilde kullanılamamaktadır. Konuşma ve dinlemenin yüz yüze gerçekleşmesi sebebiyle, konuşmaya yardımcı olan fiziki durum, yazılı dilde bulunmamaktadır.⁷ Diğer bir deyişle, sözlü bir konuşmayı anlamakla, yazılı bir metni anlamak arasında çeşitli farklılıklar söz konusudur. Yazılı bir metinde anlam genelde metnin kendisinde ve iç kurgusu giriş-gelişme-sonuç şeklinde düzgün bir yapı arz ettiğinden metnin içinde belli bir mantıksal örgü mevcuttur. Fakat belli bir muhataba ve belli bir bağlamda sözlü bir anlatıyı anlamak için, onun tabii bağlamını bilmek gerekir.⁸ Kur'ân'ın nüzûl dönemindeki hayatla bağlantılı, canlı bir söz (hitap)⁹ olduğunun görmezlikten gelinmesi, onu anlamayı sağlayacak en önemli noktanın gözden kaçırılması demektir. Üstelik Kur'ân insanlardan kendisini sadece anlamakla yetinmelerini yeterli görmemektedir. Çünkü o, kendisinin bir “hatırlatma”,¹⁰ “bir uyarı”¹¹ ve “hidayete ulaştırıcı”¹² olduğunu mütemadiyen söylemek suretiyle, muhatapların duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını etkileme ve yönlendirmeyi hedeflemektedir.¹³ Etkileyiciliğini artırmak için kelimeleri daha canlı hâle getirmekte ve ünlemlere, farklı ses tonlarına, vurgulanacak kelimeyi

⁶ Ömer Müftüoğlu, *Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 153.

⁷ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, 116; Kadriye Hökelekli, *Arap Dilinde Söylem Düzeyleri ve Bağlamları* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 61-62.

⁸ Nihat Uzun, *Kur'an Dilinin Özellikleri*, ed. M. Duran Çalışkan (İstanbul: Kuramer, 2021), 128.

⁹ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Kitâbiyât, 2001), 117.

¹⁰ Bk. ez-Zâriyât 51/60; el-En'âm 6/69; Hûd 11/114; Sâd 38/49.

¹¹ Bk. Fussilet 41/13; el-Bakara 2/119; el-Mâide 5/19.

¹² Bk. Yûnus 10/108; İbrâhîm 14/4; en-Nahl 16/36.

¹³ Turan Koç, *Dilin Ötesi Kur'an'ın Dil ve Üslûbu Üzerine* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 67.

cümlede farklı şekilde konumlandırma gibi yöntemlere müracaat etmektedir.¹⁴ Sözün özü, Kur'ân **kitap** olduğu kadar da **hitaptır**.¹⁵

Kur'ân'ın sözlü hitap şeklinde indirildiği dikkate alınmadan yazılı metin üzerinden okunduğunda; metinde çelişkiler olduğu, azımsanamayacak ölçüde tekrarların bulunduğu, mantıkî örgünün bulunmadığı, konularına göre tertip edilmediği, kronolojik ve sistematik olmadığı, buna bağlı olarak iç bütünlükten uzak olduğu söylenebilir. Bütün bu özellikler de yazılı bir metin için kusur kabul edilebilecek niteliklerdir.¹⁶ Ayrıca yazı dili, herhangi bir kayıp olmadan konuşma diline büyük oranda dönüştürülebilir. Fakat sözlü dilde bu mümkün değildir. Sözgelimi söylenen bir şey yazılacak olsa ondan büyük ölçüde bir şeyler kaybedilebilir. Çünkü sözlü dilde **yan dil** denilebilecek unsurlar vardır. Bunlar sözün dışında konuşmaya yardımcı olan jest, mimik vb. hareketlerdir. Yazılı dilde ancak bunların yerini noktalama işaretleri alabilirse de¹⁷ esas olan sözün söylendiği ortama ve hitâbiliğine müracaat etmektir. Böyle olmasına rağmen Kur'ân'ın derlenip bir kitap hâline getirilmesinden sonra, Kur'ân'la ilişki içinde olan âlimler, -belirli oranda- onun baştan itibaren yazılı bir metin şeklinde gönderildiği ve yazı dilinin kuralları içinde olduğu gibi bir algıya sahip olmaya başlamışlardır. Zira hitâbın kitaba dönüşmesi ve nüzul ortamıyla mesafenin açılması, bağlamın kaybolmasına yol açmıştır. Bu durumun da vahy-i ilâhînin özgün anlamının ortaya çıkarılmasına engel olduğu söylenebilir.

Hiçbir kusur ve çelişki barındırmayan Kur'ân sahih bir metodoloji doğrultusunda okunduğunda, ondan bütüncül bir dünya görüşü elde edilebilmesi, kısaca murad-ı ilahînin büyük oranda keşfedilebilmesi mümkün hâle gelebilir. Bu çerçevede Kur'ân'ın ne söylediği kadar ne söylemek istediği ve **nasıl** söylediği iyi anlaşılmalıdır. Zira Allah, muhataplarından, sadece mesajının anlaşılmasını değil, sözünün insandaki etkilerini de görmek istemektedir.¹⁸ Burada Kur'ân'ın sözü **nasıl** söylediği ise “kendine has üslûbunu” ifade etmektedir. Arapların,

¹⁴ Detaylı açıklama için bk. Vildan Altay, *Hitâbî Dilin Kitâbî Metne Yansıması: Abese Süresi Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 36.

¹⁵ Koç, *Dilin Ötesi Kur'ân'ın Dil ve Üslûbu Üzerine*, 46.

¹⁶ Ömer Özsoy, “Çeviri Kuramı Açısından Kur'an Çevirisi”, 2. *Kur'an Sempozyumu* (Türkiye-Ankara, 4-5 Kasım 1995), ed. Mehmet Akif Ersin v.dğr. (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, Ekim 1996), 262.

¹⁷ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, 38-39.

¹⁸ Turan Koç, “Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi” (Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, Van, 2001), 26.

konuşurken bir sözü vurgulamak ve önemine dikkat çekmek için başvurdukları takdîm-te'hîr sanatı, hitâp olarak nâzil olan Kur'ân tarafından da kullanılan bir üslûp tarzıdır. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'ân, hayattan kopuk ve masa başında yazılmış bir kitap değildir. O, bizzat hayatın içinden konuşmaktadır. Bu bakımdan hayat, saat gibi mekanik işleyen bir alan değil; aksine farklı duyguları, ani değişimleri, karmaşık ilişkileri içinde barındıran bir alandır. Bundan dolayı Kur'ân, muhatapların durumuna, yani hâlin iktizasına¹⁹ göre konuşmaktadır. İşte bu konuşmanın her dilde var olan takdîm-te'hîri de içinde barındırdığını göz önünde bulundurmak gerekir.

1.1. Hitâbî Dilin Bir Özelliği Olarak Takdîm-Te'hîr

Arapçada k-d-m kökünden türeyen “takdîm” sözcüğü “bir şeyi öne almak” veya “başta getirmek”²⁰ demektir. Bu kelimenin zıddı olarak kullanılan “te'hîr” ise, e-h-r kökünden türemekte ve “sonraya bırakmak”²¹ anlamına gelmektedir. Bu iki kelimenin sözlük anlamları terim anlamına kaynaklık etmektedir.²² İbn Fâris (ö. 395/1004), *Fıkhü'l-luğa* adlı eserinde “takdîm ve te'hîr”i şöyle tanımlamıştır: “Takdîm; hakkı te'hîr olan bir sözü öne almaktır; te'hîr ise, anlam bakımından önde olan bir sözü sonraya bırakmaktır”.²³

Sîbeveyhi (ö. 180/796), Arapların önemli gördükleri lafzı takdîm ettiklerini ve sözdeki ustalıklarını ispat ederken de bu üslubu önemsediklerini belirtmektedir. Yine o, konuşanın kast ve amacına uygun olarak sözdeki sıralamanın değiştirilmesinde bir mahzur olmadığını bildirmektedir.²⁴ ‘Abdülkâhîr el-Cürçânî’ye (ö. 471/1078-79) göre takdîm-te'hîr, aktarılan ifadenin önemini vurgulama açısından lafzın muhatap üzerinde oluşturduğu anlamsal

¹⁹ Ebü Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. 'Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 168, 169, 171-174; Ahmed Matlub, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belağa ve tatavvuruha* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 2005), 482-642.

²⁰ Ebü 'Abdurrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed el-Ferâhîdî el-Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î (Tahran: el-Matbaatu Usve, ts.), 1/1449.

²¹ Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1/70.

²² Tekin, “Kur'ân'da Takdîm-Tehir'in Gerekçeleri”, 32.

²³ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyyâ b. Muhammed el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *es-Şâhibi fi fıkhî'l-luğa*, thk. Ömer Faruk et-Tebbâr (Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1993), 244.

²⁴ Ebî Bîşr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1996), 34.

etkiye dikkat çekmektir.²⁵ Suyûtî de (ö. 911/1505) takdîm-tehîr olgusunun önemini ve ayetlerdeki takdîm-tehîr olgusunun fark edilmesinin ayetlerin anlaşılmasındaki zorluğu kaldıracağını vurgulamaktadır. Yine Suyûtî, takdîm-te'hîre başvurmanın en yaygın gerekçesinin, konunun kulak ardı edilmesini önlemek ve önemine dikkat çekmek olduğunu söyler.²⁶ Dolayısıyla bu üslûbun gayesi, takdîm edileni vurgulamak, azametini ortaya koymak, muhatabı korkutmak, sakındırmak, etkilemek ve ehemmiyetini hissettirmektir.²⁷ Kezâ Arap dilinde **takdîm-te'hîr**, bir haberin tekit edilmesi için de kullanılmaktadır.²⁸ Aynı zamanda takdîm-te'hîr sanatı, Kur'ân'ın i'cazının sonuçlarından biridir. Zira Allah, Kur'ân'ı Arapların bildikleri kelime ve terkiplerle indirmesine rağmen onlar, Kur'ân'ın benzerini meydana getirememişler ve bu konuda acizyetlerini itiraf etmişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'deki takdîm-te'hîr, ayetlerin anlamı konusunda önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim bu üslûbun kullanıldığı ayetler incelendiğinde bazılarının ancak bu sanatla anlam karışıklığından kurtulup belirginleştiği, takdîm-tehir üslubuna müracaat edilmediği bazı durumlarda da ayetin gerçek anlamından daha farklı bir manaya delalet ettiği söylenebilir.²⁹

Birçok müfessir ayetleri yorumlarken takdîm-te'hîr meselesini dikkate almışlardır. Örneğin Müfessir Taberî (ö. 310/923) tefsirinde, takdîm-te'hîr üslubunu göz önünde bulundurmuştur.³⁰ O, Fâtiha Sûresi 1/5. ayette (*إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ*)
”*Yalnız sana kulluk eder yalnız senden yardım isteriz.*”) önce mefulun sonra fiilin geldiğine dikkat çekmiştir.³¹ Burada ifadeyi tahsis etmesi için meful fiile

²⁵ Ebû Bekr 'Abdülkâhîr b. 'Abdirrahman b. Muhammed 'Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'l-me'ânî*, thk. Maḥmûd Muḥammed Şâkir Ebû Fahr, (Kahire; Cidde: Dâru'l-Medenî, 1413/1992), 106-107.

²⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî es- Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Suudi Arabistan: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, ts.), IV/1402.

²⁷ Tekin, “Kur'an'da Takdîm-Tehir'in Gerekçeleri”, 35-37; el-Müseyrî, *Delâlatü't-takdîm ve't-te'hîr*, 134.

²⁸ Abdülfettâh Feyyûd Beysûnî, *İlmu'l-beyân* (Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2015), 48; Faḍl Hasan Abbâs, *el-Belâğa fî'nühâ ve efnânuhâ: 'ilmü'l-beyân ve'l-bedi'*, (Ummân: Daru'l-Furkân, 2017), 114-122; Ayrıca bk. Soner Aksoy, *Kur'an'daki Haberler Neyin Habercisidir -İnşâî Bir Okuma-* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2023), 178.

²⁹ Ahmet Tekin, *Kur'an-ı Kerim'de Takdîm-Tehir ve Anlam Üzerindeki Etkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 21.

³⁰ Maral, “Taberî Tefsirinde Belağî Üsluplar”, 10.

³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. İslam Mansur Abdülhamîd (Kahire: Daru'l-Hadis, 2010), 1/145.

takdîm edilmiştir. *إِيَّاكَ* kelimesinin takdîm edilmesiyle gerçekleşen bu sanatın ayete kattığı anlam “Kulun, ibadetinde başkalarını, Allah’a ortak kılmayı kesinlikle reddetmesi” şeklindedir.³² İbnü'l-Cevzî de (ö. 597/1201) tefsirinde Âli İmrân Sûresi 3/55. ayette *اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتُوفِيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ الَّذِينَ إِذْ قَالَ* Allah buyurmuştu ki: *“Ey İsa! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tâbi olanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz hususlarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim.”*) takdîm-te'hîr olabileceğini filolojik tefsir müellifleri Ferrâ (ö. 207/822) ve Zeccâc'dan (ö. 311/923) nakletmiştir. Buna göre ayetin baş tarafı şöyle olacaktır:³³ *إِنِّي رَافِعُكَ إِلَيَّ* “*Seni o inkârcılardan arındırıp katıma yükselteceğim sonra da vefat ettireceğim.*” Yine İbnü'l-Cevzî, Tâhâ Sûresi 20/129. ayette *وَلَوْلَا* “*Eğer rabbın tarafından daha önce söylenmiş bir söz olmasaydı hemen yakalarına yapışılırdı ve belirlenmiş bir vade vardır.*” takdîm-te'hîre yer vererek Ferrâ ve İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Bu durumda onlara göre ayetin şu şekilde olması mümkündür:³⁴ *وَلَوْلَا كَلِمَةً سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ وَأَجَلَ مَسْمًى لَكَانَ لِرَاماً وَأَجَلَ مَسْمًى* “*Eğer rabbın tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı.*” Yine *فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ* “*Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da vardır.*”³⁵ ayetinde, cümle dizimi yapılırken cehennem ve onun ehlinden korkutmak için *شَقِيٌّ* lafzı önce getirilerek takdîm-te'hîr sanatının gerçekleştirilmesiyle *سَعِيدٌ* lafzına takdim edilmiştir.³⁶

³² Ebü'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve ḥaḳâiku't-te'vil*, (Dimeşk: Daru'l-Fikr, ts.), 1/16.

³³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddin 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. 'Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422), 1/287.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 3/181.

³⁵ Bk. Hûd 11/105.

³⁶ Ebü 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eṣ-Şâfi'î ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḳl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1376/1957), 3/272.

2. Mü'min Sûresi 46. Ayetin Nüzûl Tarihi ve Bağlamı

فَوَقَّاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا وَخَاقٍ بَالٍ فِرْعَوْنَ سَوْءَ الْعَذَابِ

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ

Neticede o mümin kul da tıpkı Musa ve diğer inananlar gibi, Firavun'un şerrinden Allah'ın rahmetiyle korundu. Firavun ve erkanı ise sulara gömülerek feci bir şekilde can verdiler. Üstelik ahiretteki azapları daha da acı olacaktır. Sabah ve akşam aralıksız ateş azabına maruz kalacaklardır. Kıyamet günü Allah, görevli meleklerine, "Firavun ve adamlarına en şiddetli azabı uygulayın!" diye emir verecektir.³⁷

Yaygın nüzul sıralaması tertiplerinde Mü'min Sûresi'nin, Mekke döneminin yedi-dokuzuncu yılları arasında, elli dokuzuncu sırada, Hz. Peygamber ve ona inananların Ebû Tâlib mahallesinde muhasara altında tutuldukları bir dönemde nazil olduğu kabul edilmektedir.³⁸ Mü'min Sûresi'nin indirildiği dönemde Ebû Cehil ve taraftarları Habeşistan'a hicret eden müminlerin iyi karşılanmalarını ve Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu hazmedememiş, müminlere iyiden iyiye baskılarını artırmışlardı. Öyle ki Hz. Peygamber'e suikast düzenlemeyi planlamış³⁹ ve onları Ebû Tâlib mahallesinde muhasara altına almışlardı.⁴⁰ Kabile asabiyetinin iliklere kadar işlediği böyle bir vasatta –iman etmiş ya da henüz iman etmemiş olsun- Hz. Peygamber'in kabilesi (Kureyş, Benû Hâşim, Benû'l-Muttalib), Hz. Muhammed'e (a.s.) sahip çıkmış, onu koruma altına almıştır. Müşrikler de bu durum karşısında çok öfkelenmiş ve Hz. Muhammed'i (a.s.) öldürüp kendilerine teslim edinceye kadar onlarla oturup kalkmamaya, alışveriş yapmamaya, kız alıp vermeye ve barışmamaya ahdetmişlerdir. Hatta bütün bunları yazarak Kâbe'nin duvarına asmışlardır. Üç yıl devam eden boykotta müşrikler, baskılarının şiddetini daha da artırmışlardır.⁴¹ Konumuz olan Mü'min Sûresi 46. ayet de böyle bir atmosferde nazil olmuştur.

³⁷ Hasan Elik-Muhammed Coşkun, *İndirildiği Dönem Işığında Kur'an Tefsiri Tevhit Mesajı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 1063. İlgili ayet bir üst ayetle beraber anlaşılmalıdır.

³⁸ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak Fehmü'l-Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, ts.), 2/125.

³⁹ Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir el- Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/226.

⁴⁰ Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 326.

⁴¹ İsmail b. Muhammed b. Fadl b. 'Ali el-Kuraşî et-Talîhî et-Teymî el-İsbehânî, *Kitâbu Delâli'n-nübüvve*, thk. Muhammed Muhammed el-Haddâd (Riyad: Daru Tayyibe, 1409), 200.

2.1. Müfessirlerin Konuya/Ayete Yaklaşımları

Konumuz olan Mü'min Sûresi 46. ayetteki “*Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyamet koptuğunda, “Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!”* ifadesi literatürde farklı kanaatlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ayette, sabah akşam arz olunacakları ateşe işaret edildiği halde, tekrar kıyamet sonrası cehenneme atılmalarının ifade edilmesi, kıyamet öncesi ve sonrası olmak üzere iki azap türünü akıllara getirmiştir. Buna göre Mü'min Sûresi 46. ayetle ilgili ilk dönem tefsirler incelendiğinde Muḳâtil b. Suleymân (ö. 150/767), 45. ayette Firavun ve halkının başına gelen azabın سُوءِ الْعَذَابِ ِdenizde boğulmaları olduğunu, 46. ayetteki النَّارِ ateşe arz edilmenin ise Firavun halkının ve bütün kâfirlerin ruhlarının, kabirde sabah-akşam (dünya durduğu sürece) gidecekleri yerlerin kendilerine arz edilmesi anlamına geldiğini kaydetmektedir. O, müşriklerin kıyametten sonra da ahiretteki azaba dūçar olacaklarını ifade etmektedir.⁴² Yine dil âlimlerinden Ahḫfeş (ö. 215/830), 45. ayetteki azabın sonraki cümleye bağılı olarak “cehennemdeki ateş azabı” olabileceğini söylemektedir. 46. ayet ile ilgili olarak da ahiret azabından bahsetmektedir.⁴³

Müfessir Taberî ise 45. ayetteki azabın kötüsünden maksadın, suda boğulmak sonra da cehenneme atılmak olduğunu, 46. ayet hakkında da قِيلَ lafzıyla Firavun ve halkının boğulup öldükten sonra ruhlarının siyah bir kuşun içine konduğunu, kıyamete kadar sabah ve akşam olmak üzere günde iki kere ateşe arz olduklarını belirtmekte ve bunu Hüzeyl b. Şürahbîl ve Süddî'den nakletmektedir. Ayrıca Mücahid'den ayetteki “sabah-akşam” ifadesinin “dünya durdukça” anlamına geldiğini aktarmaktadır.⁴⁴ Zeccâc da aynı rivayete yer vermekte ve 46. ayetteki النَّارِ kelimesinin 45. ayetteki سُوءِ الْعَذَابِ ifadesinden bedel olduğunu söylemektedir.⁴⁵ Mâtürîdî (ö. 333/944), bazı insanların bu ayeti kabir azabıyla ilişkilendirdiklerini belirttikten sonra Saffât Sûresi 22-25. ayetlerle irtibat kurarak ateşe arz edilmenin, sorguya çekilmek için durdurulduklarında, içine girecekleri ateşin kendilerine gösterilebileceği şeklinde de

⁴² Ebû'l-Ḥasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belhî, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, thk. Ahmed Ferîd (Beirut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3/715.

⁴³ Ebu'l-Ḥasen el-Mucâşî'î el-Belhî el-Aḫḫfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ Maḫmûd Ḳarâ'a (Kahire: Mektebetu'l-Ḥâncî, 1411/1990), 2/502.

⁴⁴ Taberî, *Câmi' u'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 9/760-761.

⁴⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beirut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 4/376.

yorumlanabileceğinden söz etmektedir.⁴⁶ Yani buna göre kıyametten önce, henüz cehenneme girmeden ateşin kendilerine gösterilme durumu hesap anında da olabilir. Bu durumda Mâtürîdî, ilgili ayetin ahirete hamledilme ihtimalinden bahsetmektedir. Akabinde de Hz. Peygamber’den nakledilen rivayetler⁴⁷ sahih ise ilgili ayetin kabir azabına delil olabileceğini kaydetmektedir.⁴⁸

Mâverdî (ö. 450/1058) 45. ayetteki azabın Firavun ve tebaasının boğulmalarına işaret ettiğini belirttikten sonra 46. ayetle ilgili üç görüşe yer vermektedir. Birincisi, Katâde’den nakledilen “azarlanma ve acı çektirme maksadıyla, Firavun ve âline sabah-akşam menzillerinin ateş olduğunun gösterileceği” şeklindeki rivayettir. İkincisi, Abdullah b. Mes’ud’dan nakledilen “onların ruhlarının siyah bir kuşun karnında sabah-akşam ateşe arz edilecekleri” yönündeki rivayettir. Üçüncüsü ise “Firavun ve âline mahsus olmak üzere sabah-akşam kabirlerinde azap görecekleri” şeklinde Mücâhid’e atfedilen rivayettir. Ayrıca Mâverdî, dilci müfessir Ferrâ’nın 46. ayette takdîm-te’hîrden bahsettiğini⁴⁹ bildirmektedir.⁵⁰ Buna göre ayetin metni şöyle olmaktadır: ادخلوا آل
يعرضون عليها غدواً وعشيا، النار فرعون أشد العذاب “*Firavun ailesini en şiddetli azaba atın denilecek. O öyle bir ateş ki sabah akşam (sürekli) oraya sunulurlar.*” Ancak Mâverdî, çoğunluğun ayette takdîm-te’hîre yer vermediğini ve bunun siyaka uygun düşmediğini ifade etmektedir.⁵¹ Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101) tefsirinde, ateşe sunulmanın azaptan kinaye olduğunu, “sabah-akşam” ifadesinin “devamlılık” anlamına geldiğini, Süddî’den nakledilen “onların ruhlarının öldükleri zaman siyah kuşların karınlarında” olduğuna dair rivayetin sahih olamayacağını belirtmektedir. Fakat “ahkâm” başlığı altında mezkûr ayetin kabir

⁴⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 9/33.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvattâ el-İmâm Mâlik b. Enes Rivâyetü İbni’l-Kâsım*, thk. Seyyid Muhammed b. Ulvî b. Abbâs el-Mâlikî (Abû Dabî: el-Mecmeu’s-Sekâfî, 2004), 189. أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: (إن أحدكم إذا مات عرض عليه مقعده بالغداة والعشي، (إن كان من أهل الجنة فمن أهل الجنة، وإن كان من أهل النار فمن أهل النار، يقال له: هذا مقعدك حتى يبعثك الله إليه يوم القيامة)

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 8/34.

⁴⁹ وجعل الفراء في الكلام تقديماً وتأخيراً وتقديره: ادخلوا آل فرعون أشد العذاب النار يعرضون عليها غدواً وعشيا

⁵⁰ Ebu’l-Hasen ‘Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî el-Mâverdî, *Tefsîru’l-Mâverdî*, thk. Abdûlmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 5/159.

⁵¹ Mâverdî, *Tefsîru’l-Mâverdî*, 5/159.

azabına delalet ettiğini kaydetmektedir.⁵² Ebû'l-Muzaffer Sem'ânî de (ö. 489/1096) tefsirinde konuyla ilgili tabiûnden gelen rivayetlere yer verdikten sonra Ferrâ'nın ayetteki takdîm-te'hîr görüşünü nakletmekte, fakat bunun fasit bir görüş olduğunu söylemektedir.⁵³

Zemaşerî (ö. 538/1144), ilgili ayetteki sabah-akşam ifadesinin “süreklilik”⁵⁴ anlamına geldiğini, ateşe arz edilmenin onun azametini belirtmek ve ondan sakındırmak için olduğunu, böylece ayetin kabir azabına delil teşkil ettiğini belirtmektedir.⁵⁵ İbn 'Aţîyye (ö. 541/1147) ilgili ayetin yorumunda, akşam ve sabahın dünyaya ait bir zaman dilimi olduğunu, Firavun ve halkına bu dünyada çeşitli sıkıntılarla azap çektilirdiğini, dolayısıyla ayetteki azabın dünyaya nispet edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁶ Fahreddîn Râzî (ö. 606/1210), 46. ayetteki azabın bir önceki ayetle bağlantılı olarak Firavun ve âlinin denizde boğulmaları olduğu şeklinde bir görüş bildirmekte, ardından ayetle ilgili birkaç meseleye yer vermektedir. İlk mesele olarak, ilgili ayetin kabir azabına delil olduğunu, çünkü ayetin ilk kısmının kıyametten önce bir azaptan bahsettiğini söyleyenlerin bulunduğunu belirtmektedir. Hemen akabinde de “sabah-akşam bu azaba arz edilmeleri” ile dünyada iken kendilerine yapılan nasihatlerin (tergîb ve terhib) kastedilmesinin mümkün olabileceğini ve onların her korkutulup uyarılmada ateşe arz olunmuşçasına azap çekmiş olabileceklerini söyleyenlerin görüşünü nakletmektedir. Sonra da bu azabın “sabah-akşam” kesintisiz olması gerektiğini, bunun da dünyaya ait bir zaman dilimi olduğunu ve kabirde olamayacağını söyleyenlerin görüşünü zikretmektedir. Râzî bu görüşte olanlara, ayetin zahirini bırakıp mecaza hamlettikleri gerekçesiyle karşı çıkmakta ve ayeti, ilk sırada görüşünü verdiği âlimler gibi kabir azabına delil olarak okumaktadır.⁵⁷

⁵² Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme Hâkim el-Cüşemî, *et-Tehzîb fi't-tefsîr*, thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî (Kahire: Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-Mısri; Dâru'l-Küttübi'l-Lübnânî, 1440), 8/6138-6139.

⁵³ Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdülcebbar İbn Ahmed el-Mervezî et-Temîmî es-Semânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrahim - Ğuneym b. Abbâs Ğuneym (Riyâd-Suûdiyye: Daru'l-vatan, 1418), 5/24.

⁵⁴ عبارة عن الدوام

⁵⁵ Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Omer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳâiki ğavâmiḳi't-tenzil*, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2012), 4/61.

⁵⁶ Ebû Muḥammed 'Abdulḥaḳ b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî İbn 'Aţîyye, *el-Muḥarreru'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muḥammed (Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-'İlmiyye, 1422), 4/562.

⁵⁷ Ebû 'Abdillâh Faḫrûddîn Muḥammed b. 'Omer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İḫyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 27/521-522.

İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) ise kabir azabıyla ilgili tabiünden gelen rivayetleri nakledip Ferrâ'nın takdîm-te'hîr görüşüne⁵⁸ yer vermektedir.⁵⁹ Ebû Hayyân da (ö. 745/1344) ayetin ilk kısmında geçen azabı, Firavun ve halkının ruhlarının, dünyada siyah kuşların karnında sabah-akşam boğuldukları deniz üzerinde uçarak ateşe arz edildiklerini (cehennemde kendileri için hazırlanan yerleri seyrettiklerini) anlatan rivayetlerle açıklamaktadır.⁶⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373), bahis konusu ayeti, rivayetler ekseninde kabir azabına hamletmektedir.⁶¹ Semerkandî (ö. 860/1456), 45. ayetteki azap ile Firavun ve halkının boğulmalarının kastedildiğini, 46. ayetteki azabın ise kıyametten önce zikredilmesi sebebiyle kabir azabına delil olduğunu belirtmektedir. Şevkânî (ö. 1250/1834) kastedilen azabın dünyada olabileceğine işaret ettikten sonra, esasen ayetin kabir azabının ispatı olduğunu ifade etmektedir. Ferrâ'nın takdîm-te'hîr görüşünü de vererek, bunun bir tekellûf olduğunu söylemektedir.⁶² İbn Âşûr (ö. 1973), 45 ve 46. ayeti bir arada değerlendirerek ayetlerde bedeli iştimâl olursa iki azap olacağını, fakat bedeli müfret olursa tek azaptan söz edilebileceğini, bu tek azabın da kabir azabı olabileceğini belirtmektedir. Ardından sözlerine, 46. ayetteki "sabah-akşam" ifadesinin süreklilikten kinaye olduğunu eklemektedir.⁶³

Müfessirlerin genel kanaatine göre her ne kadar bu ayet kabir azabıyla ilişkilendirilse de kanaatimizce Ferrâ'ya nispet edilen görüşün de ayetin anlaşılmasına yönelik farklı ve kayda değer bir açılım sunduğu ve Kur'an'ın dil ve üslup yapısının bu açılımı desteklediği söylenebilir.

⁵⁸ Burada dikkatimizi celbeden husus, yukarıda zikrettiğimiz gibi bazı tefsirlerde yer alan ve Ferrâ'ya nispet edilen takdîm-te'hîr görüşünün, müfessirin *Meâni'l-Kur'an* adlı tefsirinde bulunmayışıdır. Bu durumda söz konusu görüşün Ferrâ'nın tefsirinden hususi olarak çıkarılmış olabileceği akla gelmektedir. Nitekim bazı çalışmalarda Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'an*'ından tefsire dair bazı görüşlerinin kaybolduğundan söz edilmektedir. Bk. Hâdî Muhammed Ebher, "Arâu'l-Ferrâ el-mefkûde min kitâbi Meâni'l-Kur'an min hilâli Tefsîri's-Sa'lebi", *Mecelletü Örûk* 8/4 (2015), 214.

⁵⁹ Ebû Muhammed 'İzzuddîn 'Abdülazîz b. 'Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım b. el-Hasen es-Sülemî ed-Dimeşkî 'İz b. 'Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî (Beirut: Daru İbn Hazm, 1996), 3/118-119.

⁶⁰ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ fi't-tefsîr*, thk. Şidkî Muhammed Cemîl, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1420), 9/262.

⁶¹ Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. 'Omer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selame (Beirut: Daru Tayyibe, 1999), 7/146.

⁶² Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir* (Beirut: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 4/567.

⁶³ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Beirut: Müessesetü't-Târih), 24/207-208.

2.2. Ayetin Bağlam ve Üslûp (Takdîm-Te'hîr) Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Konumuz olan Mü'min Sûresi 46. ayet, sûre bütünlüğü, nüzül bağlamı ve hitâbî yönü dikkate alınarak okunduğunda, ayetin, Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı ortamdaki karşılığı rahatlıkla görülebilmektedir. Bu sûredeki ayetlerle Allah, Hz. Peygamber'i teselli etmekte, onun maneviyatını güçlendirmeyi ve kararlılığını pekiştirmeyi hedeflemektedir. Hz. Peygamber'e üzülmemesini, kendisini yalanlamakta ısrar eden, hatta kendisini öldürmek için komplolar kuran Mekkelilerin durumuna aldırmmamasını, onların sonlarının tıpkı geçmişte peygamberleri inkâr eden ve onları öldürmeye çalışan **Firavun ve taraftarları** gibi olacağını bildirmektedir. Tam da bu noktada peygamberler tarihinden Nûh kıssası ve Mûsâ-Firavun kıssasından kesitler anlatmaktadır. Çünkü peygamberler tarihindeki diğer olaylara nazaran bu iki olay, muhasara (boykot) şartlarına daha uygun konulardır. Bağlam içinde bağlamı (zamanların kaynaştırılmasını)⁶⁴ ihtiva eden Kur'ân, bu iki kıssa ile nüzül vasatına "Her toplum kendisine gönderilen peygamberi kısıkrak yakalamaya girişmiştir" hatırlatmasını yapmaktadır.⁶⁵

İlk örnek kıssa çerçevesinde sûre, Nûh peygamber aleyhinde cephe kuran düşmanlarına işaret etmektedir. Buna göre Nûh peygamber putlara karşı çıktığında tam bir protesto ile karşılaşmış, davasından vazgeçmeyince de halkı tarafından yakılmaya çalışılmıştır.⁶⁶ Dolayısıyla bütün bu suikast planları ve girişimleri sadece Hz. Peygamber'e yönelik değildir. Öyleyse o da diğer peygamberler gibi risalet davasına sınıksı sarılmalı ve sabredip direnmelidir.

Mü'min Sûresi 10-12. ayetlerde Allah, tevhid-şirk ekseninde ahirete dair tasvirlerde bulunmakta, ilahî vahyin bir üslûp tarzı olarak cehennemdekileri konuşturmakta ve inkarcıların *مِنْ سَبِيلِ إِلَىٰ خُرُوجٍ قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي قُلُوبِنَا إِنَّهُنَّ وَأَحْيَيْتَنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي قُلُوبِنَا فَهَلْ* "Öldük öldük dirildik, suçumuzu itiraf ediyoruz, yok mu bize bir çıkış yolu!" diyeceklerini, fakat tevhide hâlel getirmelerinden dolayı artık dünyaya geri dönüşün mümkün olmayacağını beyan etmektedir. 16-18. ayetlerde ölümden ve yeniden dirilişten bahsedilmesi de konunun ahiret ekseninde devam ettiğini göstermektedir.

⁶⁴ Buradaki kastımız, ayetlerin Nuh ve Musa (a.s.) zamanına gitmesi, oradan tekrar dönüp nüzül vasatına ve günümüze mesaj vermesidir.

⁶⁵ Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ân*, 2/134.

⁶⁶ Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ân*, 2/134.

Firavunla ilgili olan ikinci örnek kısca çerçevesinde ise sûre, Musa-Firavun kıssasına yeni bir unsur daha ilave eder ki bu unsur kıssanın daha önceki anlatımlarında söz konusu edilmemiştir. Bu unsur Mü'min Sûresi'nin 26. ayetinde gayet açık bir şekilde zikredilmektedir; *“Firavun dedi ki, bırakın da öldüreyim şu Musa'yı! Rabbine dua etsin bakalım! Korkarım bu adam sizin dininizi bozacak, ülkede kargaşa yaratacak.”* Burada Firavun'un bu tutumunun, Hz. Peygamber'i öldürmeye çalışan, uzlaşma ve taviz koparma teşebbüsleri başarısız olunca bu yönde defalarca görüş belirtmiş olan Ebû Cehil'in tutumunu yansıttığı açıktır.⁶⁷ Bu noktada Firavun'un bu kararına karşı, onun ailesinden olup imanını gizleyen bir kişinin *“Rabbim Allah'tır dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık ayetler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir.”* Bu sahne de Hz. Peygamber'in Mekke'deki durumunu yansıtmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed de (a.s.) Musa gibi, *“Rabbim Allah'tır”* demekten başka bir suç işlemiş değildir. Bunun ardından araya başka konular girer ve sonunda söz yine imanını gizleyen kişiye gelir, onun Allah tarafından korunduğu şöyle ifade edilir; *“Allah da onu onların kötü tuzaklarından korudu ve Firavun erkânına en acı azabı tattırdı.”* Akabinde sûre tekrar Hz. Peygamber'e yönelir ve ona sabır, sebat tavsiye eder, Allah'ın vaaadinin hak olduğunu vurgular, geçmişteki inkârcıların akıbetinin kendisi için teselli olması gerektiğini ifade eder.⁶⁸

Konumuz olan Mü'min Sûresi 46. ayet hakkında, bazı müfessirlerin görüşlerine yukarıda yer vermiştik. Bu yorumların ilgili ayeti bağlamında okumak yerine daha çok ahkâm perspektifiyle yaklaşılması sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁶⁹ Subûtu zannî olan hadislerin⁷⁰ de belli bir kritiğe tabi tutulmaksızın subûtu kat'i olan ayetlerin altına *“bu ayetin açıklaması budur”* şeklinde yerleştirilerek anlamın dondurulması ve mutlaklaştırılması ne kadar

⁶⁷ Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 266.

⁶⁸ Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, 2/135-136.

⁶⁹ Nüzûl vasatından uzaklaştıkça vahyin hitap değil, kitap formu ile değerlendirilmesi ve bu durumun ayetlerden ahkâm istinbatına imkân tanıması şeklindeki tespitimizi destekleyen bir yaklaşım için bk. Aşenur Fidan, *Kur'an Dilinde Mekki ve Medeni Ayetlerin Bütünlüğü*, (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2022), 42.

⁷⁰ Ebû Zeyd 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Omer b. 'Îsâ ed-Debûsî, *Taḳvîmu'l-edille fi'l-uşûli'l-fîḳh*, thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001), 197.

doğrudur? Zira Rasûl-i Ekrem'in her bir hadisi ayetlerin tefsiri maksadıyla zikretmediği malumdur. Hadislerin bağlamı ve vurûd sebebi bilinmemektedir. Öte yandan Müfessir Taberî'nin ilk üç döneme ait te'villeri eserine kaydettiği, ancak onların tümünün doğru olduğu gibi bir düşünceye sahip olmadığı ve rivayetler arası tercihte bulunduğu bilinmektedir.⁷¹ Burada Mâtürîdî'nin sahâbe ve tabiûn hakkında söyledikleri de hatırlanmalıdır. Ona göre sahâbeden ayetlerin nüzûlüne şahitlik etmeyenler ve ardından gelen tabiûn hata yapabilir, onlardan gelen görüşlerin kritik edildikten sonra kabul ya da reddedilmesi gerekir.⁷² Diğer yandan ilk dönem dilci müfessirlerden Ahfş'ın kabir azabına değinmemesi kayda değer bir husustur. Böyle önemli bir konudan haberdar olmaması düşünülemez. Mâtürîdî'nin ayette kastedilen ateşin kendilerine gösterilme hadisesinin, kıyametten önce hesap anında olabilme ihtimalinden söz etmesi ve kabir azabıyla ilgili hadise “şayet sahihse” kaydı düşmesi⁷³ de manidardır. Yine bazı müfessirler⁷⁴ ve çağdaş yazarlar⁷⁵ tarafından, ayette kastedilen ateşe arz edilmenin ya dünyada ya da ahirette olabileceği zikredilmektedir. Diğer taraftan ayetin nazil olduğu zeminde kabir azabı diye bir meselenin olmaması, mezkûr dönemde Hz. Peygamber ve ashabının canları pahasına risaleti başarıya ulaştırma mücadelesi vermeleri ayetin aslî bağlamını oluşturmaktadır.

Mü'min Sûresi 46. ayetteki ateşe arz edilmenin, vahyin mesajını kabul etmedikleri ve Allah'ın varlığını hiçe sayarak yaşadıkları için gerek Firavun ve halkının gerekse müşriklerin, **dünyada** çektikleri sıkıntılı ruh hallerine işaret etmesi mümkün ise de metin içi ve metin dışı bağlamın ahiret merkezli oluşu, Ferrâ'ya nispet edilen **takdîm-te'hîr** görüşüne de imkân tanıyabilir. Zira Kur'ân, ilk muhatapların dile dair kullandıkları neredeyse tüm enstrümanları kullanmıştır. Takdîm-te'hîr de bunlardan biridir. Allah, söylediği söze muhatapların dikkatini çekmek ve cehennemini dehşetini güçlü bir şekilde vurgulamak için aslında son cümle olan fakat şu an Mushaf'ta *أَدْخَلُوا آلَ فِرْعَوْنَ * النَّارَ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ* ta *“Bu azap onların, sürekli olarak sokulacakları ateştir. Kıyamet*

⁷¹ Veysel Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 135.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/332; Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 128.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/33.

⁷⁴ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-'azîz*, 4/562; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/521-522; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 4/567.

⁷⁵ Mehmet Okuyan, *Kur'ân'ı Kerim'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Ahiret Süreci* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 271.

koptuğunda, “*Firavun ve ahalisini en şiddetli azabın içine atın!*” şeklinde **cehennem** baş tarafta yer aldığı cümleyle başlamış olabilir. Ayetin takdîm-te’hîr uygulanmış hali ise şöyledir: “يعرضون عليها ادخلوا آل فرعون أشد العذاب النار يوم تَقُومُ السَّاعَةُ” *Kıyamet koptuğunda*, “*Firavun ve ahalisini en şiddetli azabın içine atın!*” *denilecek. Bu azap onların, sürekli olarak sokulacakları ateştir.*”

Diğer taraftan Mü’min Sûresi 46. ayetin ilgili ifadelerini doğrudan kabir azabıyla ilişkilendirmek kategorik olarak bir azap türünün varlığını gerekli kılmaktadır. Bu da beraberinde değişik sorunları getirmektedir. Çünkü Kur’ân cehennem azabı dışında kategorik olarak böyle bir azap türünden açıkça bahsetmemektedir. Ancak kâfir kimselerin azabının ölüm anıyla başlayacağına dair ifadeler mevcuttur.⁷⁶ Bu açıdan ilgili ayete bakınca ölüm anında ve sonrasında pekâlâ Firavun ve ordusunun azaba düşer olmaları mümkündür. Geleneğimizde de bu durum insan zihnine yakınlaştırılması⁷⁷ kabilinden “kabir azabı” olarak isimlendirilmiş olabilir. Ayetin baş tarafındaki azap ise Firavun ve ahalisinin dünyada iken çektikleri sıkıntılara işaret edebilir. Bu durumda da ayet şöyle anlaşılabilir: “*Dünyada iken Firavun ve ordusu/ahalisi sürekli bir sıkıntı içindedir. Kıyamet (ölüm) gelip çattığında da “onları atın azabın en şiddetlisine” denilir.*”

Ayrıca Kur’ân’da gaybın bir konusu olan ahiret, bilgi konusu değil, bilinç konusudur. Bu dünyayı anlamlı kılmak için Allah, ahirete (cennet, cehennem, kıyamet vb.) dair tasvirlerde bulunur. Behemehâl, ahiret konusunda yapılan her bir vurgu, içinde yaşadığımız dünyayı anlamlı hâle getirmeli, muhatapları vahyin gayesine yönlendirmelidir. Bu minvalde vahyin en temel hedefi, şirkin ilgası ve tevhidin inşasıdır. Bu da yaratıcının varlığını dikkate alan, O’nu hayatın merkezine yerleştiren ve ahireti hesaba katan bir yaşamla mümkün hâle gelebilir.

⁷⁶ Bk. el-Mü’minûn 23/99-100; en-Nahl 16/28-29; el-En’âm 6/93; Enfâl 8/50.

⁷⁷ Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Omer ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf ‘an ḥakâiki ğavâmiği’t-tenzil*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407), 1/532.

Sonuç

Çalışmanın konusu olan Mü'min Sûresi 46. ayetin temel çerçevesi tevhid-şirk ve ahiret ekseninde cereyan etmektedir. Mezkûr sûre ve ilgili ayetler, Hz. Peygamber'e (a.s.) ve ashabına müşrikler tarafından uygulanan boykot sırasında; baskıların son derece arttığı, Hz. Muhammed'i (a.s.) öldürme planlarının yapıldığı bir ortamda inzâl edilmiştir. Bu sûredeki ayetlerle Allah'ın, öncelikle Hz. Peygamber'i teselli ettiği, maneviyatını güçlendirmeyi ve kararlılığını pekiştirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'e üzülmemesi, kendisini yalanlamakta ısrar eden, hatta kendisini öldürmek için komplolar kuran Mekkelilerin durumuna aldırması, yılgınlık gösterip risalet davasından vazgeçmemesi, bu mücadeleli yolculuğun sonunda kendisinin muzaffer olacağı ima edilerek, sabretmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Müşriklerin sonlarının da tıpkı geçmişte peygamberleri inkâr eden ve onları öldürmeye çalışan **Firavun ve taraftarları gibi** olacağı bildirmektedir. Ayrıca tüm çağlardaki inkârcı zihniyetin birbirine benzediği ve sonlarının büyük bir pişmanlık ve felaket olacağı bildirilmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla metinsel ve tarihsel bağlamı yukarıda zikredildiği gibi olan ayetler, tefsir geleneğinde genellikle literal olarak ve **hitâbî dil yerine kitâbî metin** (Mushaf algısı) üzerinden okunmuş, sözlü dilde bulunan **takdîm-te'hîr üslûbunun** konumuz olan Mü'min Sûresi 46. ayette yer alabileceği üzerinde yeterince durulmamıştır. Hatta mezkûr ayet, müfessirler tarafından ahkâm istinbâtı çerçevesinde ele alınmış ve kabir azabına delil olarak sunulmuştur. Kabir azabının varlığı ya da yokluğu ayrı bir konudur ve bu çalışmanın odak noktasını oluşturmamaktadır. Fakat ilgili ayetlerin ilk olarak kendi tarihsel zemininde -neyi, ne üzerinden ve **nasıl** anlattığı dikkate alınarak okunduğunda, bağlamın kabir azabıyla ilgili olmadığı söylenebilir. İlâhî kelâmın ilk indirildiği anda bir konuşma olduğu ve bu konuşmada muhatapların **dil** ve idrak seviyelerinin dikkate alındığı, onların da gündelik dillerinde vurgulamak/altını çizmek istedikleri hususu öne alıp geriye bırakabildikleri düşünüldüğünde, Mü'min Sûresi 46. ayette müşrikler için cehennem azabının takdîm edilmesi (öne alınması) söz konusu olabilir. Takdîm-te'hîr üslûbunun **uygulanması** halinde ilgili ayet şu şekilde anlaşılabilir: “*Kıyamet koptuğunda, “Firavun ve ahalisini en şiddetli azabın içine atın!” denilecek. Bu azap onların, sürekli olarak sokulacakları ateştir.*” Sözlü dile ait bir unsur olan takdîm-te'hîrin **uygulanmaması** halinde ise ayetin (“*Bu azap onların, sürekli olarak*

sokulacakları ateştir. Kıyamet koptuğunda, “Firavun ve ahalisini en şiddetli azabın içine atın!”) ilk bağlamda Firavun ve ahalisinin ikinci bağlamda da müşriklerin hem dünyada çektikleri sıkıntılara hem de ahirette dūçar olacakları azaba işaret etmesi de mümkündür. Ayet, sadece literal olarak ve Kur'ân'ın hitâp değil, kitap formu üzerinden okunduğunda ise ayetten, cehennem öncesi bir ara mevki olarak kabir azabı istinbat edilebilir. Bizim bu çalışmadaki teklifimiz, her ayet gibi Mü'min Sûresi 46. ayetin de bağlamsal bütünlük çerçevesinde ve hitâbî dilin özelliklerinin kitâbî metne yansıyabileceği göz önünde bulundurularak okunmasıdır.

Kaynakça

- ‘Abbâs, Faḍl Hasan. *el-Belâga fînûnuhâ ve efnânuhâ: ‘ilmü’l-beyân ve’l-bedi’*. Ummân: Daru’l-Furkân, 2017.
- ‘Abdülkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr ‘Abdülkâhir b. ‘Abdirrahman b. Muhammed. *Delâilu’l-i’câz fi ‘ilmi’l-me’ânî*. thk. Maḥmûd Muhammed Şâkir Ebû Fahr. Kahire; Cidde: Dâru’l-Medenî, 1413/1992.
- Aḥfeş el-Evsat, Ebu’l-Ḥasen el-Mucâşi’î el-Belḥî. *Me’ânî’l-Ḳur’ân*, thk. Hudâ Maḥmûd Kıra’a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Ḥâncî, 1411/1990.
- Aksoy, Soner. *Kur’an’daki Haberler Neyin Habercisidir -İnşâî Bir Okuma-*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2023.
- ‘Ali, Ahmed İsmail Hassan. “Mine’l-Ḥasâisi’l-Belâğıyye li’t-takdîm ve’t-te’hîr fi’l-Kur’âni’l-kerîm”. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 14/39 (2014): 127-148.
- Altay, Vildan. *Hitâbî Dilin Kitâbî Metne Yansıması: Abese Sûresi Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Ay, Mahmut. *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Belâzurî, Aḥmed b. Yaḥyâ b. Câbir. *Ensâbu’l-eşraf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996.
- Beysûnî, Abdülfettâh Feyyûd. *‘İlmü’l-beyân*. Kahire: Müessesetü’l-Muhtâr, 2015.
- Câbirî, Muhammed ‘Âbid. *Siyer Eşliğinde Kur’an’ı Anlamak Fehmü’l-Kur’an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*. çev. Muhammed Coşkun. 3 Cilt. İstanbul: Mana Yayınları, ts.
- Debûsî, Ebû Zeyd ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Omer b. ‘Îsâ. *Takvîmu’l-edille fi’l-uşûli’l-fıkh*. thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2001.
- Dindi, Emrah, “Kur’an’ın Takdîm ve Tehirli Söz Yapılarının Edebî Değeri ve 7. Yüzyıl Arapların Dili Kullanım Zevk ve Âdetleriyle İlişkisi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (2023), 142-167.
- Ebher, Hâdî Muhammed. “Arâu’l-Ferrâ el-mefkûde min kitâbi Meâni’l-Kur’ân min hilâli Tefsîri’s-Sa’lebi”. *Mecelletü Öruk* 8/4 (2015).
- Ebû Ḥayyân, Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelûsî. *el-Baḥru’l-muḥîṭ fi’t-tefsîr*. thk. Şidkî Muhammed Cemil. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Kitâbiyât Yay., 2001.
- Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdu’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*. thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbî’l-‘Arabî, 1422.
- Elik, Coşkun, Hasan-Muhammed, *İndirildiği Dönem Işığında Kur’an Tefsiri Tevhit Mesajı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Fidan, Ayşenur. *Kur’ân Dilinde Mekkî ve Medenî Ayetlerin Bütünlüğü*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2022.
- Gengil, Veysel. *Mâtürîdî’de Tefsirin İmkânı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.

- Gezer, Süleyman. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu, 2008.
- Görgün, Tahsin. *Anlam ve Yorum*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003.
- Hâkim el-Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassın b. Muhammed b. Kerrâme. *et-Tehzîb fi't-tefsîr*. thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî. Kahire; Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî; Dâru'l-Kütübi'l-Lübnânî, 1440.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Tahran: el-Matbaatu Usve, ts.
- Hökekleli, Kadriye. *Arap Dilinde Söylem Düzeyleri ve Bağlamları*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târih, ts.
- İbn 'Aţîyye, Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-vecîz fi't-tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed el-Kazvîni el-Hemedânî. *es-Şâhibî fi'fikhi'l-luĝa*. thk. Ömer Faruk et-Tebbâr. Beyrut: Mektebetü'l-Mearif, 1993.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selame. 9 Cilt. Beyrut: Daru Tayyibe, 1999.
- İsbehânî, İsmail b. Muhammed b. Fadl b. Ali el-Kuraşî et-Talihî et-Teymî. *Kitâbu Delâilî'n-nübüvve*. thk. Muhammed Muhammed el-Haddâd. 1 Cilt. Riyad: Daru Tayyibe, 1409.
- 'İz b. 'Abdisselâm, Ebû Muhammed 'İzzuddîn 'Abdülezîz b. 'Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım b. el-Hasen es-Sülemî ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî. 3 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1996.
- Keleş, Ahmet. "Ayetlerdeki Takdim ve Tehirlerin Kur'an Tercümelelerinde Neden Olduğu Problemler -Süre-i Bakara Örneği-". *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir)* ed. Ömer Dumlu, Hüseyin Yaşar, Mustafa Özel, Muammer Erbaş, Ziya Şen. 232-250. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Koç, Turan. *Dilin Ötesi Kur'an'ın Dil ve Üslubu Üzerine*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Koç, Turan. "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi". Van, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, 2001.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvattâ el-İmâm Mâlik b. Enes Rivâyetü İbni'l-Kâsım*. thk. Seyyid Muhammed b. Ulvî b. Abbâs el-Mâlikî. 1 Cilt. Abû Dabî: el-Mecmeu's-Sekâfî, 2004.
- Maral, Cüneyt. "Taberî Tefsirinde Belaĝi Üsluplar (İstifham, Nidâ, Takdim, Tehir, İtnâb ve İ'câz)". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019).
- Matlub, Ahmed. *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belaĝa ve tatavvuruha*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdi Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005.

- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî. *Tefsîru'l-Mâverdî*. thk. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. thk. Ahmed Ferîd. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Müftüoğlu, Ömer. *Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Müseyrî, Münîr Mahmûd. *Delâlatü't-takdîm ve't-te'hîr fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1426.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed, *Medâriku't-tenzîl ve ḥakâîku't-te'vîl*, Dîmeşk: Daru'l-Fikr, ts.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'an'ı Kerim'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Ahîret Süreci*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.
- Özsoy, Ömer. "Çeviri Kuramı Açısından Kur'an Çevirisi". 2. *Kur'an Sempozyumu* (Türkiye-Ankara, 4-5 Kasım 1995). ed. Mehmet Akif Ersin, İzzet Karatay, Fevzi Özkan. 253-270. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, Ekim 1996.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥrüdîn Muḥammed b. Ömer b. Ḥüseyn. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1420.
- Sekkakî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muḥammed b. 'Alî. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Semânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcebbar İbn Ahmed el-Mervezî et-Temîmî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrahim - Ğuneym b. Abbâs Ğuneym. Riyâd-Suûdiyye: Daru'l-Vatan, 1418.
- Sîbeveyhi, Ebî Bîşr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1996.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Suudi Arabistan: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, ts.)
- Şâtîbî, İbrâhîm b. Mûsâ el-Laḥmî el-Ğirnâfî. *el-Muvâfaḳât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Ḥasen es-Selmân. 7 Cilt. Huber: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Daru İbn Kesîr-Daru'l-Kelîmi't-Tayyib, 1414.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. İslam Mansur Abdülhamîd. 12 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420.
- Tekin, Ahmet. "Kur'an'da Takdîm-Tehir'in Gerekçeleri" *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1/1 (2017): 31-44.

- Tekin, Ahmet. *Kur'an-ı Kerim'de Takdim-Tehir ve Anlam Üzerindeki Etkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Uzun, Nihat. *Kur'an Dilinin Özellikleri*. ed. M. Duran Çalışkan. İstanbul: KURAMER, 2021.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-*Qur'an* ve i'râbuhu*. thk. 'Abdulcelil 'Abduh Şelebi. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemaşserî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Omer. *el-Keşşâf 'an ḥakâiki ğavâmiği't-tenzil*. Kahire: Daru'l-Hadis, 2012.
- Zemaşserî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Omer. *el-Keşşâf 'an ḥakâiki ğavâmiği't-tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-*Qur'an**. thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957.